խաթար հայեցիութեամբ, բիւրեղեայ պարզութեամբ, քնարական շունչով, հայ իրապաշտ գրողին ամէնէն կարկառուն ներկայացուցիչներէն մէկը կը հանդիսանայ:

Համաստեղի իրապաշտութիւնը սակայն, ծայրայեղութիւններու չի յանգիր: Զափաւոր եւ հաւասարակշիռ իրապաշտ մըն է, որ աւելորդ մանրամասնութիւններու մէջ չի դանդաղիր: Իրական կեանքի մէջ գտնուող անթիւ երանգներու մէջէն, նուրբ հաշակով, կ'ընտրէ մի-միայն անոնք, որոնք յատկանշական գիծ մը, նոր զեղեցկութիւն մը կ'աւելցնեն իր տիպարին վրայ:

Համաստեղի այս ուղղադատութիւնը, չափի զգայնութեան քաղեխառնութիւնը առաջ կու գայ իր գաղափարն արուեստագէտի, նուրբ զեղագէտի խառնուածքէն:

Վրձինի քանի մը վստահ հարուածներով, անիկա կը յաջողի ստեղծել կերպար մը, եւ աննշան հպումով՝ ցայտուն կը դարձնէ զայն: Եւ ասիկա փոքր արժանիք մը չէ Գրագէտին համար: Առոր հետեւանքով, Համաստեղի ներկայացուցած գլխաւոր հերոսները՝ լուսանկարչական (photogénique) գիմագիծ ունին ընդհանրապէս: Մէկ անգամ տեսնելէ ետք, մրոքէդ չես կրնար հանել զանոնք: Տոփան Մարգար, Միջօ, Կար Ամու, Եւայն, անմոռանալի տիպարներ են:

Համաստեղի ոճը զուսպ է եւ նկարչական, պարզ ու բնական: Իր պատմելու ձեւը վարակիչ ջերմութեամբ օժտուած է: Կը նկարէ առանց ճիգի ու ճիչի, կը ներկայացնէ ապշեցուցիչ գրաւչութեամբ: Իր գրիչը՝ իբր մոգական գաւազան, ինչ բանի որ դպչի, գիւթական հանդերձանքով կը զգեստաւորէ զայն: Կեանք եւ շունչ կու տայ առարկաներուն, գոյն եւ թարմութիւն բնութեան եւ հմայք մը ամէն բանի:

Համաստեղ կը նախընտրէ աւելի նկարագրել քան խորանալ, պատմել քան կենճիռներ ստեղծել: Առեղծուած, խրթնութիւն, մառախուղ կը բացակային իր գործերու մէջէն: Թափանցկութիւնը առաւելութիւններէն մէկն է իր տաղանդին:

Թերութիւննե՞ր. կան անշուշտ: Հայ Գիւղն ու Գիւղացիէն զատ, ամերիկեան կեանքէ առնուած պատմուածքներու մէջ է որ կը նշմարուին գունաթափ էջեր, խորթ երանգներ, որոնք չեն ներդաշնակուիր իր գաւառաշունչ եւ հայեցի խորքով գրական վաստակին ամբողջականութեան հետ: Իսկ «Սպիտակ Զիւաւորը» երկարապատում հատորին մէջ կան խոցելի կէտեր, անժուր կրկնութիւններ, եւ ընդհանրապէս, իր առաջին գործերուն մէջ, տեղ տեղ, լեզուական անփութութիւններ:

Համաստեղի լեզուն շունչ Ռ. Զարդարեանի ոճային կատարելութիւնը եւ չքեղ կառուցուածքը: Ռ. Զարդարեան բծախնդիր աշխատանք տարած է իր լեզուն յղկելու, բիւրեղացնելու, որուն հետեւանքով արուեստական, բոնապրօսիկ պերճանք մը կայ իր գրութիւններուն մէջ. մինչդեռ Համաստեղի լեզուն կարկաչահոս գետակի մը պէս, կը հոսի բնական, պարզ, առանց սակայն մեծ ջրվիժումներու:

Ռ. Զարդարեանի արուեստը եւ լեզուն նման են ընտիր նաշիհէ պատրաստուած քաղքենի հացին, որ թէեւ փափուկ է եւ ճիւնի պէս ճերմակ, բայց բան մը կորսնցուցած է իր բոյրէն ու համէն: Մինչդեռ Համաստեղինը՝ փուռէն նոր եւած գիւղական թեւխառն հացն է, որուն վրայ թէեւ կպած յարդի շիւղեր եւ փշուրներ կան, որ աւելի թխորակ է քան սպիտակ, թերեւս աւելի անաշխատ քան բարեձեւ, բայց հարազատ, անխարդախ ալիւրէ չինուած հացն է, որուն համը անմահական է եւ բոյրը բռնած է ամէն կողմ:

Համաստեղի ճարտար գրիչին շնորհիւ Հայ Գիւղը, իր ասուն եւ անասուն բնակիչներով պիտի ապրի երկար:

Համաստեղ՝ իր բացառիկ տաղանդին հզօրութեամբ, յաւերժութեան կնիքը դրած է Հայրենի Գիւղին վրայ:

Հ. Ե. ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՀԱՄԱՍՏԵՂԻ «ԳԻՒՂԻՆ» ՄԷՋ ԵՒ «ԱՆՁՐԵՒԻՆ» ՏԱԿ

ԳՐԱԿԱՆ ՄԵՐՁԵՑՈՒՄ

Հակառակ ներկայ քաղաքական եւ ընկերային պայմաններէն ստեղծուած նոր-ձեւութիւններուն, եւ առաջ եկած կարելի ու երբեմն նոյնիսկ զժուարօրէն երեւակայելի զրօսանքներուն, կա՛ն անձեր, որոնք դեռ հաւատարիմ կը մնան լենց ամառնային գիւղաղնացութեան ու արշաւին, յանձնուելով ամբողջապէս բնութեան թեւերուն եւ հոսող գետակներու կարկաջին, կապոյտ երկինքին ու կանաչ դաշտերու այդ ազատ միջավայրին, ուր լայնարձակ կը փչէ զեփիւռն ու քամին, եւ փոխադարձ կ'ելնեն կիզիչ արեւն ու զոռացող ամպերը:

Գիւղը... այդ համեստ ու խաղաղ հանդարտութիւնը, այդ անվրդով համեմատութիւնը բնութեան, մարդուն, անասունին: Գիւղը... այդ միասնական ու հասարակական կեանքի ընտանի ձուլումը, իր բնական առինքնող յատկութեամբ, ձգած է՝ քաղաքի խռով ասպարէզին մէջ ապրող մարդուն մէջ՝ ցանկալի հեւք մը գէպի այդ անդորրութիւնը գիւղին, կաչկանդուած սրտին գիմաց բանալով բնութեան ազատ բազուկները կանաչ... ըլլալով երազի մը տեսիլքը փափաքելի. ներշնչարան կեանքի եւ սիրոյ:

Թէ որքան սերտ է եւ խոր՝ հոգերանական համամարդկային այս պահանջը գիւղին, անոր ազգու ու գրաւիչ ներկայութիւնը՝ անհատական ու ընկերային կեանքին մէջ, բացայայտորէն կը յայտնէ մեզի՝ միջազգային համեմատական գրականութիւնը:

Առաջարկուած ներկայ նիւթը չի նեղրեր, սակայն, նման երկար չեղում մը: Այն՝ ինչ որ մեզ կը հետաքրքրէ, Համաստեղի «Գիւղն» է, եւ անոր մէջ տեղացող տեղի «Գիւղն» է, եւ անոր մէջ տեղացող զաղջ ու գովարար «Անձրեւը»: Հետեւաբար կը մասնականանք վերլուծելու, կամ աւելի ճիշտ, վերլուծումի մը կարեւոր նիւթերը հայթայթելու Համաստեղի գիւղագրական արտադրութեան:

Արդարեւ, գրական ասպարէզին ներս եւ յատկապէս հայ չունչին տակ, Համաստեղ զարձած է այլեւս կատարեալ խորհրդանիշը «Գիւղին», այն «Գիւղին», ուր արեւն ու «Անձրեւը», իրենց մթնոլորտային ազդեցութիւններով եւ ստեղծած հոգեբանական տրամադրութիւններով՝ յատուկ զրոշմ ու գոյն տուած են հոն տարածուող հոգին ու ապրող հայ մշակին:

Համաստեղ նոյնացած իր գրական արտադրութեան հետ, ամբողջ գիւղ է, եւ ամէն ինչ՝ որ գիւղին կը պատկանի, իրենց հայեցի արտայայտութեամբ, զգացումներով ու տուեալներով.— օդի ծանր ջերմութիւնը, միապաղաղ ու լուռ ընդարձակութեամբ, եկեղեցիի զանգակն ու ժամկոչը՝ իր հեղինակաւոր պաշտօնով. գիւղի քահանան ու վարժապետը, մասնաւանաման ու փերեզակը՝ իրենց առանձնայատուկ գերերով. գիւղի ընտանի ու առօրեայ կեանքի գլխաւոր առանցքը կազմող կենդանիները՝ իրենց բարի ու ծառայական միամիտ արտայայտութիւններով. մէկ խօսքով՝ ազարակային գիւղի կեանքն ու գիւղացիի առօրեան՝ իր ներքին վէճերով ու պարզունակ խնդիրներով, իր սէրերով ու ատելութիւններով, իր բնատանեկան ու գրացիական ներքին յարաբերութիւններով, իր սրբազան հաւատքով ու երկիւղով: Ահա Համաստեղի անմիջական ու սեղմ նկարագրականը:

Սակայն, ինչպէս գրականութիւնը, այսպէս նաեւ գրական ներկայացումը,

միայն նկարագրութիւն չէ, եւ պէտք չէ այդպէս ըլլայ։ Հարկ է գրական երկի մը ծնունդ տուող կարելի եւ վերջին ակերուն հանիլ, հանդիպելու համար այդ գեղեցկագիտական հանգոյցին, որ միութիւնը կը կազմէ արտադրողին եւ արտադրութեան։ Առանց հեռուները երթալու եւ յատկապէս աչքի առջեւ ունենալով այն պատմուածքներու շարքը, որոնք Համաստեղի ձեռնարկով խմբուեցան երկու հատորներու մէջ, «Գիւղը» (տպ. 1924ին) եւ «Անձրեւը» (տպ. 1929ին) յատկանշական վերնագիրներուն տակ, յատկօրէն կը պարզուի թէ Համաստեղի մօտ գրական գեղեցիկը ծնող այդ հանգոյցը, զօրն է ներկային եւ անցեալին. զոյգ մը՝ այժմէական եւ զօրութենական ներկայի մը, որ անցեալը կ'արձագանգէ։ Այսօրուան առօրեայէն գժգոհ ու մտազբաղ մարդն է, որ անցեալի յիշատակումն ու երազով կ'ապրի։ Իսկոյն, սակայն, հարկ է նշել՝ թէ անցեալի այս կոչը չունի իմաստասիրական մտահոգութիւն մը ներկային հանդէպ, ինչպէս կը հանդիպինք, օրինակի համար, Լէոփարտիի մը մօտ. Համաստեղի համար «անցեալը» ազգային անցեալ մըն է եւ, հետեւարար, ներկային պատճառած մտահոգութիւնը՝ ազգային բացակայութեան մը արդիւնքն է, եւ նման իր հերոսներէն մէկուն, Մբխսիին, Համաստեղ ալ վերակոչելով իր մօտակայ անցեալը, կը բացագանչէ «Ներե՛կ այն օրերուն»։

Համաստեղի վերակոչած անցեալը, նրկարագրած յիշատակներն ու միջավայրը, իր պատանութեան ու հպիւ ծագկած երիտասարդութեան տպաւորութիւններն են, որոնք աւելի հասուն տարիքի մը անդրադարձութեան առարկան կ'ըլլան՝ կազմելով ատաղձը իր գրական արտադրութեան։ Անցեալ մը, հետեւարար, որ բանաստեղծական ռոմանթիք թռիչքի մը հանդիսանալ ըլլալէ առաջ, կո՛չն է իրականութեան, եւ օտարութեան մէջ տառապող հայութեան պահանջը այժմէական. առաջինին՝ եթէ պակսի տիրապետող միտք ու ստեղծագործող երեւակայութիւն, գիւրաւ կրնայ սահիլ կեղծիքի (fiction) մէջ. մինչ երկրորդը, որովհետեւ ներկային մէջ արձագանգող անցեալի մը իրական հմայքը կ'երդէ, պատմական ճշմարտութեան վկան է անսպառ։ Այսով չենք ուզեր երբեք դասաւորել Համաստեղի «Գիւղն» ու «Անձրեւը» պատմական վէպերու կարգին։ Համաստեղի վերակոչած անցեալը՝ մթնոլորտ է, հոգերանութիւն է, հայ ընկերակենցաղն է. դէպքը, պատմուածքը ստեղծուած են այս բոլոր տարրերու բարդոյթէն։ Այս տեսակէտով՝ Համաստեղ ունի իր առանձին գիծն ու ինքնատիպ արտադրութիւնը, որոնք մեծապէս կը տարբերին մեր միւս գաւառական գրականութեան ներկայացուցիչներէն, ինչպէս է, օրինակի համար, Խրիմեան Հայրիկը կամ Սրուանձտեանցը, Թլկատինցին կամ Զարդարեանը։ Այն ինչ որ անջատել կու տայ Համաստեղը այս երկու խումբերու ներկայացուցիչներէն, պահելով հանդերձ անոնց հետ սերտ ազգակցութիւն մը ազգայնաշունչ գրական դեմքի վրայ, է Համաստեղի զգացողական ու արտայայտչական չօշափելի անմիջականութիւնը, որով՝ առանց յատուկ ճիգի ու բանագրօսիկ սճերու՝ կը գտնայ հաղորդական ու միաժամանակ ազդու։

Համաստեղ կ'ոգեկոչէ անցեալ մը, որ մեր ազգային նկարագիրն ու բնոյթը, կոթողիչ ոյժն ու անխախտ հաւատքը կը մարմնացնէ։ Մեզի հայերուս յատուկ ընտանեկան սրբութեան մը պարզ, բայց ընկերային տեսակէտով վսեմ նկարագիրը։ Անցեալ մը, ուր հայ ինքնութիւնը գրոչմ էր եղական, եւ հայ գոյութիւնը՝ ազգի մը գարաւոր աւանդութիւններու անկեղծ վկան։ Համաստեղի գրիչին տակ կը պատկերացուի այս անցեալը, որովհետեւ միայն ասոր ազդեցութիւնն ու շարունակեալ ներկայութիւնը կրնայ պահել այսօր այն՝ ինչ որ դեռ հայ է եւ տակաւին հայկական կը նկատուի։

Ահա թէ ինչո՛ւ Համաստեղ կը գրգռի գիւղով եւ անձրեւով։

Գիւղը, եւ մեր պարագային Խարբերդի Փերջենճ գիւղը, Համաստեղի համար կը դառնայ ընդարձակ հայրենիք մը, ըստիւռքի մէջ տարածուող հայութեան անցեալը վերակոչող։ Մեր անցեալը, մեր հայրենիքին կանչը, մեր պապենական ու հարազատ բարքերը, մեր արեւն ու երկինքը, մեր հո՛ղը... — ահա՛ այն՝ ինչ որ ոյժ ու նիւթ կու տայ Համաստեղի գրականութեան։

«Գիւղը», «Անձրեւը», առանձին խորհրդանիշներ են, հաւաքական տիպար մը, շատ մը իրականութիւններու։

* * *

Համաստեղ կը մօտենայ գրականութեան, ո՛չ թէ լոկ բանաստեղծելու մարթեան, կամ ազգային ու միջազգային մաջով, կամ համբաւ մը շահելու մտահոգութեամբ, այլ կը մօտենայ գրականութեան՝ կրելով իր մէջ խոր արձագանգը անցեալին, եւ անկեղծ գիրք մը՝ իր ներկայ եւ հայ գոյութեան դիմաց։ Ահա կորիզը, ահա ներշնչումը ծնող բերրի ոյժը։ Դէպքեր, պատկերաւոր բացատրութիւններ, տեսարաններ եւ նկարագրութիւններ, տիպարներ՝ իրենց փոքրիկ պատմուածքներով կը ձգտին ու կը ծառայեն աւելի սերտ և անմիջականօրէն արտայայտիչ դարձնել հեղինակին հիմնական մտահոգութիւնը։ Արդարև, Համաստեղ՝ գիտակից իր գրական ծնունդին եւ ուղղութեան, այսպէս կը գրէ. «Գրականութիւնը առաւելապէս ժողովուրդի մը նկարագիրն ու լեզուին արտայայտութիւնն է»[1]. այս է որ պիտի տայ կայունութիւն եւ նորութիւն ազգի մը գրականութեան, եւ ցեղային միութեան, իր կարելի բոլոր տեսակէտներով։ Այսօր, դեռ մեզի կը պակսի այդ միութիւնը. «Սփիւռքը, կը գրէ Համաստեղ, կորուած մայր հողէն, ինքն իր մէջ բաժան բաժան եղած է, իր եկեղեցիով, իր դպրոցով, քաղաքական ու բարեգործական գործունէութիւններով։ Նոյն գրականութիւնով, նոյն մշակոյթով, նոյն կանութիւնով, նոյն տառապանքներով ու խանդերով, նոյն ժողովուրդ մը, այսպիսի ոգեւորութիւններով ժողովուրդ մը, այսօր բաժնուած է հոգեպէս»։ Հետեւարար, կ'եզրակացնէ. «Կը բաժնուինք՝ երբ կը չեղինք մեր ազգային նպատակէն։ ... Հայ գրողը կարեւոր եւ չինարար դեր ունի կատարելիք սփիւռքի այս կացութեան մէջ։ Ան պիտի մօտենայ գրականութեան գծով։ Գիծ մը՝ որ միշտ պիտի մնայ անկեղծ ու ազնուական»[2]։

Այս գաղափարախօսութիւններով զարգացած եւ հասունցած, Համաստեղ ուզեց գրել եւ գրեց այն՝ ինչ որ հայ ժողովուրդին էր եւ կու գար հայ ժողովուրդէն, «հողէն, հին օրերու գրչագրներէն, ուր ճշմարիտ էր ամէն բան՝ ինչ որ հայկական էր, ուր կար տեսակ մը մտածումի եւ գաղափարի ռոմանթիզմ, հաստատ մտածողութիւն եւ մանաւանդ հաւատք»[3]։ Հետեւարար, Համաստեղի քով գրական միջազգային ձկտումներէն աւելի՝ տիրող է զուտ ազգայինը։ Համաստեղի տիպարները եկական են՝ իրենց գոյութեամբ եւ արտայայտութեամբ. տիպարներ, որոնք գիտուած եւ ուսումնասիրուած են աւելի ազգային տեսանկիւնով՝ քան թէ միջազգային. ուսումնասիրուած հոգերանութիւնները՝ տեղագիտական, գաւառական ու եզական են, որոնք, սակայն, հակառակ իրենց սեղմ շրջանակին, կը գտնան միջազգային ու համամարդկային արտայայտիչ տիպարներ. այսպէս Տոփան Մարգար իր «զոյգ մեծգի գոմէշներուն» հետ ունեցած այդ չափազանց կապուածութիւնը, որ անտեսել կու տայ իր շուրջը գտնուող բոլոր միւս իրերը, նոյնիսկ իր կինը Թամարը, յաջող ներկայացուցիչն է եսասէր ու շահասէր համամարդկային իրականութեան։ Հապա Զալօն, իր անասնական ու բնազդական հաւատարմութեամբ ու մարդկային հոգերանութիւն մը ունեցողի իր արտայայտութեան մէջ, աշխարհահռչակ Walt Disneyը կը յիշեցնէ։

Այո՛, Համաստեղի պատմուածքներուն մէջ ըլլալով ապրուած իրականութեան վառ ներկայացումը, կը պակսի ստեղծա-

1. Միջնարերդ, Գրական տարեգիրք, խմբգր. Պ. Անապան, Ա. տարի, 1957, էջ 55։
2. Անդ, էջ 58
3. Անդ, էջ 57։

գործ յղացքի մը ներկայութիւնը: Սակայն, ասոր փոխարէն, կայ պատկերացումի ու վիպելու յղացքը: Հեռու հայ «Գիւղ»էն ու «Անձրեւ»էն, Համասեղ կը վերապրեցնէ, գոյն կու տայ այն կեանքին, որ քաղաքի ծուխին տակ մահամերձ, կ'երազէ ապրիլ իր գիւղի արեւով, եւ ժխորի օտարութեան ժանտախտէն վարակուած, կ'անձկայ հայ «Անձրեւ»ին:

Այսպէս անձեր, կենդանիներ, դէպքեր, իրեր, չգթայուած իրարու, կը դառնան խօսուն ու առինքնող: Այս տեսակէտով՝ անժխտելի է Համասեղի օծուն ոճն ու լեզուի նրբութիւնը, նկարագրութեան ընծայած հաճելիութիւնը, ինչպէս նաեւ այդ ինքնատիպ յատկութիւնը՝ զեղեցկիտականօրէն ներկայացնելու պարզունակ ու միամիտ անձերու հոգեբանական դիծերը, գիւրամատչելի արտայայտութեամբ:

* * *

Համասեղի գրական էջը, եթէ մէկ կողմէն կը մատնանշէ խոր դիտակցութիւն, միւս կողմէն ցոլացումն է նաեւ անձնական եւ ազգայնական խոր փորձառութեան մը: Այս երկու փորձառութիւնները, Համասեղի մօտ, սերտօրէն կը միանան. հոն, սակայն, անձնականը կարծէք կլանուած է ամբողջապէս ազգայնական փորձառութենէն: Համասեղի անձնականը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ազգային ընդարձակութենէն եւ ընդհանրութենէն մասնականացած ու զսպուած, ամբողջութեան արտայայտիչ մէկ էջը, ուր պատմական հանգոյցը ու նկարագրական թափը նպատակ ունին ստեղծելու ընթերցողին մէջ, կամ աւելի ճիշտ, մասնակից ընել ընթերցողը նոյն փորձառութեան:

Ահա նոր տեսակէտ մը, որ միացած նախկիններուն, կը յայտնուի «Գիւղին» եւ «Անձրեւին» մէջ, ցոլացնելով, ոգեւորելով, կենդանացնելով անցեալին մէջ չնչող ինքնատիպ եւ անկեղծ ոգին: Ուրիշ յատկութիւն չունի Համասեղի գրական արտադրութիւնը: Այն ինչ, բլայ նիւթի ընտրանք, բլայ տիպարներու պատկերացում, բլայ զգացուած եւ ապրուած տպաւորութիւններու նկարագրութիւնը, ունի մէկ նպատակ, կը ձգտի մէկ գաղափարականի. — Պահել հայը ինքնատիպ, ինքնարտայայտիչ, ինքնանրպաստ:

Այս գրական տուեալին գիմաց եւ այս տեսանկիւնէն դիտուած՝ նոր գոյն եւ ուրոյն յատկանիշ մը կը ստանայ Համասեղի գրական արտադրութիւնը:

Խորացնելով մեր նախկին տեսութիւնը, կրնանք վստահօրէն հաստատել թէ Համասեղի գրականութիւնը, իր արդիւնքին մէջ, կ'ուզէ ըլլալ առաքելութիւն մը: Կայ ծրագրուած ու հետապնդուած նպատակ մը... կ'ուզէ ըլլալ բան մը, աւելի քան զուտ ու բանաստեղծական, երեւակայութեան հմայքը: Ասով, Համասեղ կու տայ մեզի գրականութիւն մը, ուր ներկայ ըլլալով հանդերձ «Ես»ը, իր անձնական կարելի արտայայտութիւններով, կը մնայ, սակայն, միշտ ստորագաս ու ծառայական վիճակի մէջ, ենթարկուելով աւելի մեծ «Ես»ի մը. — Ազգի մը այժմէական պահանջին. «Ազգայինը, կը գրէ Համասեղ, մեր գոյնն է, մեր նկարագիրը ու մեր գոյութեան տենչը»[4]:

Այսպէս, Համասեղ իր «Գիւղով» եւ «Անձրեւով» կը դառնայ խօսուն, պերճ ու մեծդի պատգամ մը գրական. Հայաստանի գրողներու 5րդ համագումարի արդիւնք՝ այդ հայաշունչ կոթողիչ ու միաժամանակ յառաջդիմական պատգամին ոգեւիրան. պատգամ մը, որ իր մէջ կ'ընդգրկէ բայասանը մեր ներկայ ազգային վէրքերուն ու գրական մատնոցութիւններուն. մնալ կառչած մեր հողին ու լեզուին, արտայայտուիլ ազգային շունչով եւ ազգային տեսանկիւնով: Միջազգային գրականութեան հրամցնել, ո՛չ թէ իրենց մշակած ու ծամծմած մարդկային կեանքին ու ընկերային յարաբերութիւններու հանդոյցը, այլ մեր ազգայինը բարձրացնել միջազգային արժէքի, մշակելով՝ գիտակից ու ներկայ գրական խրատատանջ պայմանները գոհացնող ինքնատիպ էջեր. հարստանալ ստարով, բայց չդառնալ օտար՝ հայութեան համար:

Համասեղ իր «Գիւղով» եւ «Անձրեւով» տուաւ իր լաւագոյնը. չենք ըսեր անգերազանցելի էջ մը. սակայն, տուաւ այն՝ ինչ որ իրենն էր: Մօտեցուց հայ գիւղը՝ սիրուքի մէջ ծագող հայութեան, բանալով անոր գիմաց ազգային գիտակցութեան մը անմար հորիզոնները:

Միջազգային գիւղագրական ու ազգայնաշունչ գրականութիւնը, Համասեղով դեռ աւելի կը հարստանայ. եւ եթէ անոնցմէ շատեր արժանացան «Նոպէլ» մրցանակներուն, մեր Համասեղը գարձաւ հայ գրական երկնակամարը լուսաւորող նոր համաստեղութիւն մը, արժանանալով հայ սրտերէն ներս բոլորուած թարմ գափնիին:

Հ. ՌԱՓԱՅԷԼ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

4. Անդ, էջ 56:

ՀԱՄԱՍՏԵՂ ԱՌ ԲԱԶՄԱՎԷՊ

(Վերջին նամակ)

Միտֆըրտ, 17 Նոյ. 1966

Սիրելի Հ. Ե. Տէր Ղազարեան

Հանոյքով ստացայ Ձեր նամակը: Գրքերը արդէն մի քանի օր առաջ փոսքին յանձնեցի: Ինձի համար հաճելի է տեսնել որ «Բազմավէպ»ն ալ կ'ուզէ յիշատակել իմ յոբելեանը: Իմ քով եղած լուսանկարներս հատած են: Վերջերս բաւական պահանջ եղաւ: Պըսպրեցի նոր օրինակներ եւ սպասեցի որ հասցնեն ժամանակին: Տակաւին կ'ուշանայ: Երբ ստանամ, շուտով կը ղրկեմ օրինակ մը:

Ուզած էիք նաեւ անտիպ պատմուածք մը: Մօտ տարիէն աւելի է, որ գրեթէ գրական լուրջ աշխատանք կրցած չեմ ընել: Այս տարի բաւական բաներ պատահեցան գլխուս. վերջինը՝ իմ սրտի տագնապն է: Եւ բժիշկները ինձի թոյլ չի տուին որ արտասահման երթամ՝ յոբելինական հանդիսութիւններուն համար: Այժմ բիչ մը աւելի լաւ կը զգամ՝ այստեղ մի քանի ձեռնարկներուն երթալու: Կը յուսամ հետզհետէ գտնել ինքզինքս ու սկսիլ աշխատանքի: Արդէն հրատարակած գրքերս կրնամ ձեր մէկ սիրած վիպակը վերհրատարակել, ինչպէս կ'ընեն եւ ըրած են ուրիշ թերթեր իրենց բացառիկներուն համար:

Մօտերս լոյս տեսաւ իմ անտիպ մէկ գործը Պէյրութի «Համազգայինի» տպարանէն: Երբ ստանամ գրքերը՝ ձեզի կը ղրկեմ օրինակ մը:

Շնորհակալութիւն եւ յաջողութիւն ձեր ժրաջան աշխատանքներուն:

Իմ սիրալիր բարեւները Հայր Յովհաննէսեանին: Տարիներ, շատ տարիներ առաջ, հանդիպած ենք իրարու, Վենետիկի մէջ: Ճանաչեանին անձամբ ծանօթ չեմ: Նոյնպէս կը բարեւէք: Ինչպէս կ'երեւի, հիներէն շատ մնացած չեն:

Սիրալիր բարեւներով

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

© National Library of Armenia